

INSTITUȚII ȘI DEZVOLTARE. DILEME ALE STRĂTEGIILOR DE SCHIMBARE INSTITUȚIONALĂ

DORINA PĂTRUNSU

Institutions and Development. Dilemmas of the Strategies of Institutional Change. In the last decades the institutional change represents not only a *sui generis* conceptual category within the new institutionalist theories, but also a logical precondition for any collective action, whether necessary political desiderata are pursued, such as the extension of democracy and better living standards, or urgent and adequate solutions of a global nature that cannot be postponed are needed, such as the degradation of natural and social environment. The hypothesis most involved is that „institutional change shapes the way societies evolve through time and hence is the key to understanding historical change”¹. The current stake of institutional change seems to be the development, or in other words, the reaching of a social, economic and political standard that would satisfy all the demands of what is, in general, people’s *well-being*. But the development concept is a normative (value) concept², so any development project has to take into account the value pluralism or the fact that individuals have and must have their own understanding about the kind of life they want to live. My thesis is that the institutional change and development programs need both empirical and normative approaches.

Keywords: institutions, development, institutional change, development as freedom, functionalist fallacy.

Introducere

În ultimele decenii schimbarea instituțională reprezintă nu numai o categorie conceptuală aparte în cadrul teoriilor neoinstituționale cât un fel de condiție logică a oricărei acțiuni colective, fie că sunt urmărite deziderate politice considerate necesare, precum cele ale extinderii democrației și ale îmbunătățirii nivelului de trai, fie că sunt vizate soluții urgente și adecvate la probleme de natură globală ce nu suportă amânare, cum ar fi degradarea fără precedent a mediului natural și social³.

---

¹ Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, N.Y., 1990, p. 3.

² Dudley Seers, *The Meaning of Development*, IDS Communication 44, 1969.

³ Există ideea că astăzi, situația omenirii, deși poate să pară paradoxal, este mult mai dificilă decât înainte (Anthony Giddens, *The Politics of Climate Change*, Polity, Cambridge, 2009; Ingmar Person și Julian Săvulescu, *Unfit for the Future. The Need of Moral Enhancement*, Oxford University Press, 2012 etc.), condițiile tehnologice și științifice avansate putând fi chiar

Ipoteza, cel mai des invocată sau asumată, este aceea că schimbarea instituțională nu doar „determină felul în care societățile evoluează de-a lungul timpului, ci este însăși cheia înțelegerii transformărilor istorice”⁴.

Miza actuală a schimbării instituționale pare să fie dezvoltarea⁵ sau, altfel spus, atingerea aceluia standard social, economic și politic ce ar satisface toate exigențele a ceea ce reprezintă, în general, *buna-stare* a oamenilor de pretutindeni. Conceptul de dezvoltare ca și cel de bună-stare sunt concepte normative⁶, prin urmare orice proiect de dezvoltare trebuie să presupună pluralismul valoric sau faptul că indivizii au (și trebuie să aibă) propria înțelegere în legătură cu modul de viață pe care vor să-l trăiască.

Presupunând că dezideratele sunt neschimbate sau stabile și, deci, că există în continuare temeuri pentru urmărirea lor, singura chestiune controversată atât conceptual cât și material, pare că sunt strategiile de schimbare instituțională, mai precis presupuzițiile acestora și, în plus, implicațiile, atât teoretice cât și empirice, în ceea ce se consideră planul intereselor, mentalităților indivizilor și al practicilor lor. Nu mai puțin vor conta consecințele în plan normativ ale respectivelor strategii de reformare instituțională în parametrii dezvoltării, având în vedere că valorile după care se orientează oamenii contează la fel de mult și trebuie luate în calculul reformei cu aceeași considerație și respect.

Prin urmare, chiar dacă, de regulă abordările empirice prevalează celor normative în generarea de politici publice, cred că înțelegerea fenomenelor instituționale în acord cu schimbări intenționate sau deliberate, conforme dezideratului dezvoltării sau îmbunătățirii calității vieții oamenilor, ar trebui să le presupună și pe cele normative⁷, dat fiind „că avem nevoie să știm nu numai ce rezultate ar fi obținute din care anume politici, ci și ce rezultate sunt de preferat sau ce eforturi trebuie depuse pentru a fi atinse”⁸.

---

sursele unor dezastre fără precedent, spre exemplu, „amenințarea permanentă cu arme de distrugere în masă, în special dacă acestea ajung în mâinile unor teroriști, în plus, schimbarea climatică și degradarea constantă și ireversibilă a mediului înconjurător” (I. Person și J. Săvulescu, *op. cit.*, pp. 46, 66).

⁴ Douglass C. North, *Institutions...*, p. 3.

⁵ D. Seers (*op. cit.*, p. 2) consideră că dezvoltarea înseamnă reducerea sau eliminarea sărăciei, a inegalității, a șomajului în cadrul economiilor în creștere. Un alt concept este cel de dezvoltare durabilă (1992 UN Rio Declaration), care este cea „dezvoltare ce întâlnește nevoile prezentului fără a compromite abilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi, asigurând o calitate a vieții mai bună pentru fiecare acum cât și pentru cei care vor veni”.

⁶ D. Seers, *op. cit.* Conceptul de „bună stare” este un concept normativ, sau altfel spus, presupune și include judecăți de valoare. A nu lua în considerare această presupuziție înseamnă să nu ții cont de ceea ce consideră oamenii a fi buna lor stare și ceea ce reprezintă pentru ei îmbunătățirea condiției proprii.

⁷ Cu alte cuvinte, înainte ca evaluarea unor rezultate să fie în cheie pragmatică sau funcțională ea trebuie să fie posibilă, și „fără o teorie normativă evaluarea nu este posibilă” (Robert E. Goodin, *Political Theory and Public Policy*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, p. 7).

⁸ *Ibidem*.

La ce ne referim când vorbim despre instituții? Normativ vs. empiric asupra instituțiilor

Instituțiile, spune Veblen, „sunt niște deprinderi de gândire comune mai tuturor oamenilor. Ar fi însă o simplă scăpare din vedere dacă un cercetător al civilizației ar admite, din acest motiv, că aceste instituții umane sau oricare altele posedă acea stabilitate ce li se atribuie în mod curent sau că ele sunt în acest fel intrinseci lucrurilor”⁹. Cercetarea instituțiilor trebuie să beneficieze de atenția cuvenită, dat fiind că deși bune „în raport cu scopul lor ca instituții, ele nu mai sunt bune ca premise pentru o cercetare științifică privitoare la natura, originea, creșterea și efectele acestor instituții și la mutațiile pe care le suferă și pe care le fac să intre în schema de a viață a comunității”¹⁰.

Această cercetare punctuală și specifică, cât și implicațiile ei (rezultatele ei) nu face miza mai ușoară sau mai puțin problematică. Poate de aceea încercând să lămurască mai mult conceptul de instituție și rolul instituțiilor pare că se afundă mai mult. Astfel că instituțiile, sunt totodată și niște „obișnuințe” sociale, un fel de a doua natură a omului, cea prin intermediul căreia acesta se manifestă sau își face publice sau vizibile anumite interese și intenții. Însă cum trebuie înțelese aceste interese individuale? Interesele / intențiile raționale destinate să fie publice aparțin individului sau sunt insuflate social, prin sistemul de valori și de reguli ce aprobă sau interzice scoaterea lor la lumină?

Primii instituționaliști¹¹ înclinau spre a doua variantă: instituțiile sunt structuri ce determină ce este rațional în comportamentul interesat al indivizilor. Între instituțiile dintr-un anume mediu social și comportamentele individuale și interrelaționale raționale este o legătură de determinare directă. Ceea ce pare să fie de interes practic este modul în care poate fi operaționalizată această legătură, urmărind consecințele acesteia asupra comportamentelor considerate raționale și stabilind pe baza lor în ce constă logica instituțională. Din acest punct de vedere oamenii se comportă mai degrabă *ca și cum* instituțiile ar fi factorii decisivi (ele pot să nu fie) în luarea unor decizii și nu interesele proprii¹². Cu alte cuvinte, nu posibilitățile (oportunitățile) logice (virtuale) primează în logica operaționalizării acțiunilor interesate (raționale), ci cele practice (concrete), ipoteza de bază fiind că cel mai probabil și, de regulă, așa se și întâmplă, oamenii renunță sau își adaptează comportamentul volițional (propriile

---

⁹ Thorstein Veblen, „Limitele teoriei utilității marginale” (1909), în Daniel Hausman (ed.) *Filosofia științei economice*, 1993, Humanitas, București, p. 164.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Reușita realizării unei concepții instituționale concrete și destul de încheiate se consideră a fi revendicată de trei economiști instituționali, apărută la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX: Thorstein Veblen, John Commons și Westley Mitchell.

¹² Chiar din modul în care economiștii definesc dorința rațională se poate deduce capacitatea ei de a fi realizată sau nu. O dorință rațională (economică) este o dorință realizabilă și potențială, nu într-un sens ipotetic sau formal, ci material, concret. A presupune dorința rațională în calculul economic nu implică, în realitatea concretă, că oamenii de regulă au dorințe raționale sau că nu cheltuie mai mult decât își permit, ci exact pe dos.

preferințe) la cel instituțional, *i.e.* că deși oamenii doresc, cred și chiar pot să facă altfel decât ceea ce fac, de regulă fac contrariul.

Această concepție asupra instituțiilor și implicit asupra intereselor individuale, creează convulsii nu doar în științele sociale, ci și la nivelul concepțiilor despre om, astfel că nu numai că ideea de natură liberă proprie (amprenta personală în manifestarea preferențială) este pusă în discuție sau în paranteză, dar faptul că se poate lua în considerare că aceasta este determinată de instituții (a căror influență specifică este imposibil de diferențiat), face orice efort individual sau colectiv de a modifica o stare individuală sau socială indezirabilă nu doar lipsit de sens, dar și imoral sau nejustificat. Cum poate cineva pretinde unei persoane (sau unei societăți) să fie într-un anume fel, când ceea ce este nu reprezintă și nici nu are cum să reprezinte consecința propriei proiecții sau preferințe? În plus, „De ce ai fi sau ai face altfel decât sunt/fac ceilalți?”.

Acceptarea ideii că instituțiile sunt un fel de „esențe” ale vieții sociale¹³ poate avea drept implicație nu doar acceptarea lor factuală (*de facto*), ceea ce poate conduce la conformism și oportunism (uneori generatoare de avantaje), ci și a ceea ce ele pot să determine sau să impună (*de iure*): orice rezultat (orice conținut instituțional), indiferent cât de indezirabil ar fi, ar fi totodată și indiscutabil, ceea ce ar putea conduce la autoritarism și fatalism social. Problema majoră nu este dată de contingența instituțiilor și a rezultatelor lor mai mult sau mai puțin dezirabile sau ale posibilelor explicații ale acestei contingențe, ci de faptul că ea ar putea fi justificată, deci, că ar putea fi considerate legitime instituții indezirabile. Ceea ce, cred, nu numai că este discutabil, ci trebuie să fie discutabil, dacă nu chiar de respins.

Din acest punct de vedere, abordările empirice ale schimbării instituționale au limite serioase, dat fiind că nici „acumularea de experiențe ale oamenilor și nici presuposițiile aleatorii în legătură cu ele nu sunt suficiente, dacă vrem să anticipăm efectele colaterale ale politicilor de schimbare instituțională sau cum va răspunde sistemul dacă condițiile se schimbă sau pe termen lung, și asupra cărora nu avem experiență”¹⁴.

Fără îndoială, că societățile dintotdeauna vor fi condiționate într-un fel sau altul individul, însă comportamentele individuale nu au fost tot timpul de subordonare sau de adaptare involuntară. Cu atât mai puțin una de tip nomic sau necesar. Prin urmare, reacțiile indivizilor la instituții sau la mediul instituțional, fie că au fost individuale sau colective, subversive sau fâțișe, sporadice sau în masă, spontane sau deliberate, de succes sau eșuate, au fost, sunt și probabil vor fi, de asemenea, dintotdeauna. Multe dintre evenimentele lumii nu numai că e posibil să se fi schimbat, dar chiar s-au și schimbat, datorită reacțiilor indivizilor la lumea socială.

Mai mult, chiar dacă nu este posibil să se știe cât și cum au cântărit intervențiile lor în aceste modificări, aceasta nu implică că nu trebuie să fie luate în considerare. Deci, trebuie luate deopotrivă în considerare în cadrul cercetării instituționale și nu

¹³ Mihail-Radu Solcan, „Vechiul și noul instituționalism. O analiză comparativă”, în Adrian Paul Iliescu (ed.), *Mentalități și Instituții. Carențe de mentalitate și înapoiere instituțională în România modernă*, Editura Ars Docendi, București, 2002, pp. 339-359.

¹⁴ R.E. Goodin, *op. cit.*, p. 5.

doar pentru că au avut o realitate factuală. Riscul de a nu le presupune și de a nu considera că ar putea fi manifeste nu este unul minor, reprezentând nu numai o mistificare a ceea ce reprezintă omul și lumea din care face parte, dar mai ales o cale (presupus legitimă) de a-l elimina din sistemul instituțional și nu, doar, ipotetic. Din acest punct de vedere, valoarea teoretică a lui „*ca și cum* instituțiile ar dicta preferințele și scopurile individuale și colective”, deși instrumentată empiric prin capacitatea de a furniza explicații și predicții în legătură cu evoluția unor fenomene sociale, are o puternică contrapunere normativă, mai ales dacă miza este justificarea unei schimbări instituționale în acord cu scopuri temeinice epistemic și moral, urmărite de nimeni altcineva decât de oameni și neavând semnificație decât pentru ei.

Obiecțiile au ca presupuziție fundamentală ideea că funcția individului nu e doar aceea de „a fi sub vremuri” și de a se situa cât mai bine într-o poziție alocată de către acestea, de a fi încrămățat în propriul sistem interrelațional, ci și de a fi împotriva sau deasupra lor, chiar dacă această atitudine de *răzvrătit*, de cele mai multe ori, este doar la nivel de ideal, de concepție sau de preferințe ascunse, nedezvăluite și inactive public. Instituțiile fără îndoială că au o semnificație importantă pentru oameni, însă căutarea semnificației nu poate fi în afara posibilității și capacității acestora de a o înțelege și de a opera cu ea coerent.

Concepția pe care o avem despre om este o cale pentru a avea concepții adecvate despre instituții (ele nu pot fi situate în afara concepției despre om, chiar dacă reglementează comportamentele umane): prin urmare, instituțiile, deși regularități sociale, au un caracter prescriptiv, nu nomic sau necesar, deci, prin definiție, nu sunt autoconstrângătoare. Asta implică totodată că instituțiile dacă este să facă ceva coerent, în ordinea de mai sus, atunci normează comportamente autonome, nu determină comportamente automate. Deci, atât conceptul de instituție, cât și forma sau conținutul material pe care l-ar avea instituțiile în concret, vor trebui să fie în acord sau consistente cu această condiție de posibilitate logică.

Vorbind despre instituții, Dahrendorf¹⁵ consideră, că „într-un sens oarecum mai larg, acestea includ moravurile acceptate ale coexistenței cu ceilalți, iar într-un sens mai profund, că regulile trebuie să aibă un sens. Nu avem nevoie doar de legi, ci și de „spiritul legilor”. Instituțiile ajută la susținerea ordinii sociale, și totodată a libertății dacă și numai dacă nu sunt numai „legale”, ci și „legitime”¹⁶.

Instituțiile, cu alte cuvinte, „trebuie să fie justificate în termenii voinței, alegerilor sau deciziilor celor asupra cărora au autoritate. Iar acesta este un punct de vedere foarte atractiv, dat fiind că acordă un mare respect fiecărui individ, dându-le lor responsabilitatea și oportunitatea de a-și controla propriile destine prin propriile alegeri”¹⁷. Astfel înțelese, instituțiile pot elibera individul nu doar de arbitrarul unui

¹⁵ Ralf Dahrendorf, *După 1989. Morală, revoluție și societate civilă*, Humanitas, București, 2001, p. 77.

¹⁶ John Locke, *Al doilea tratat despre cârmuire. Scrisoare despre toleranță*, Nemira, București, 1999.

¹⁷ Jonathan Wolf, *An Introduction to Political Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1996, p. 38.

destin implacabil, dar mai ales pot fi calea prin care acesta se poate elibera atât de arbitrarul oamenilor cât și de cel al unor contingente insuportabile.

O perspectivă și totodată un concept mai adecvat de instituție din acest punct de vedere îl au teoriile care au ca premisă metodologică individul și preferințele lui, și mai puțin structurile în care se manifestă acesta, deoarece ceea ce reprezintă miza analizelor politice și sociale este cercetarea și conceperea unei ordini pentru omul concret și concretizabil, nu pentru unul abstract și idealizabil.

În acest sens, Douglass C. North¹⁸ ia în considerare următoarele înțelesuri ale instituției: „Instituțiile sunt acele constrângeri create de oameni ce structurează interacțiunea politică, economică și socială. Ele constau atât în constrângeri informale (sanctiuni, tabuuri, obiceiuri, tradiții și coduri de conduită), cât și în reguli formale (constituții, legi, drepturi de proprietate). De-a lungul istoriei, instituțiile au fost create de ființele umane pentru a crea ordine și pentru a reduce incertitudinea de la nivelul schimburilor. (...) Ele evoluează incremental, conectând trecutul cu prezentul și viitorul; istoria în consecință este în mare o poveste a evoluției instituționale în care performanța istorică a economiei poate fi înțeleasă doar ca o parte a acestei povești secvențiale”.

Instituțiile, consecvent ideii de mai sus, sunt utile pentru că „tranzacțiile costă”¹⁹, indivizii acționând și interacționând, de regulă, fără să fie complet informați și ghidați doar de propria lor subiectivitate, ceea ce nu de puține ori are efecte neintenționate sau eronate. Prin urmare, „instituțiile nu au fost create nici în mod necesar și nici de regulă pentru a fi eficiente din punct de vedere social; mai degrabă acestea, sau cel puțin regulile formale, au fost create pentru a servi intereselor celor cu putere de negociere de a implementa noi reguli”²⁰.

Aceste moduri de a defini instituțiile pun în evidență rolul pe care acestea trebuie să îl aibă, plecând de la ceea ce poate fi descoperit pe teren sau empiric, acestea constituind nu doar contingentele fericite ale manifestării instituționale, ci și condiții de posibilitate practică a funcționalității lor în parametrii dezirabilității instituționale. Cu alte cuvinte, aceste instanțieri pot deveni și pot fi considerate *informații suficiente*, surse valide și valabile ale unor baze teoretice sau științifice cu privire la ce trebuie să facă instituțiile, date fiind acele rezultate demne (care merită) de a fi luate în seamă, pentru că nu numai că pot fi văzute, dar pot fi și testate empiric, prin chiar ceea ce presupun prin definiție, și anume diminuarea incertitudinii și obținerea stabilității sociale.

Fără îndoială că stabilitatea și reducerea incertitudinii reprezintă atuuri puternice ale instituțiilor, însă poate fi gândit acest rol independent de celelalte exigențe pe care trebuie să le îndeplinească o societate de oameni liberi? Cu alte cuvinte, poate că instituțiile reprezintă creații mai mult sau mai puțin intenționate ale

---

¹⁸ Douglass C. North, „Institutions”, în *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, Nr. 1, 1991, p. 97.

¹⁹ Ronald Coase, „The Nature of the Firm”, *Economica*, New Series, Vol. 4, No.16, 1937, pp. 386-405; John Wallis și Douglass C. North, „Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970”, în S.L. Engerman și R.E. Gallman (eds.), *Long-Term Factors in American Economic Growth*, University of Chicago Press, Chicago, 1986.

²⁰ Douglass C. North, *Institutions...*, p. 16.

indivizilor fără pretenții dictate de eficiență socială, însă este această înțelegere a instituțiilor una compatibilă concepției pe care o avem despre ordine dezirabilă, altfel spus, poate avea justificare morală? Întrebarea devine cu atât mai legitimă cu cât de regulă oamenii obțin nu ceea ce ar dori (la modul ideal), ci ceea ce le este permis (empiric vorbind, *i.e.* opțional și operațional) să obțină.

Însă trebuie considerată, din aceste considerente, orice constrângere empirică sau factuală un dat și, deci, justificată *a priori*? Dacă așa trebuie văzute instituțiile și așa înțeles conceptul de instituție care mai este noima libertății indivizilor? Cum mai putem face acele diferențe specifice și comparații epistemice și valorice între sistemele politice și de ce le-am mai face, dacă oricum situațiile concrete ale indivizilor în ele arată că acestea nu diferă prea mult unele de altele? Altfel spus, poate fi considerat rațional să economisești costuri, dar este moral? Este suficientă obținerea stabilității și previzibilității pentru a considera că instituțiile sunt nu doar funcționale, ci și dezirabile? În plus, este ceva știut, că oamenii respectă reguli și instituții „nu numai din cauza sancțiunilor pe care le presupun, ci și pentru că instituțiile pot asigura acea forță necesară legitimității morale și suport moral pentru ceilalți”²¹. Cum trebuie înțelese instituțiile și stabilitatea pe care ar asigura-o acestea ca deziderate politice? Cum poate fi făcut loc libertății individuale?

Problema definiției de mai sus și implicit a justificării instituțiilor prin intermediul consecințelor pe care le au acestea este dată chiar de instrumentalismul sau funcționalismul²² incluse în ele. Să definești și să consideri instituțiile utile, necesare prin ceea ce se obține *de facto*, înseamnă să reduci importanța acestor instituții²³ ca factori catalizatori ai libertății și raționalității indivizilor și să consideri că ceea ce se obține – stabilitate, predictibilitate, reducere a incertitudinilor, etc. – este de fapt important. Iar dacă acestea pot fi obținute mai ușor prin instituții (reguli politice) contrare libertății indivizilor, va face inutilă suținerea instituțiilor libertății. Justificarea (explicarea) unei idei, a unui principiu democratic sau a unei nevoi (sociale sau de alt

²¹ Geoffrey M. Hodgson, „What are institutions?”, în *Journal of Economic Issues*, Vol. XL, No. 1, Martie 2006, p. 5.

²² „Eroarea funcționalistă” sau instrumentalistă constă exact în acest tip de argumentare: consecințele (beneficiile) sunt bune pentru că funcția instituției este să genereze acele consecințe (beneficii). Însă acest tip de legătură între funcție și consecințe este una empiric-contingentă, nu necesară (intrinsecă), prin urmare, e posibil ca altele să fie cauzele producerii acelor consecințe. Vanberg și Buchanan („Rational Choice and Moral Order”, în J.H. Nichols și C. Wright (ed.), *From Political Economy to Economics – and Back?*, ICS Press, 1988, p. 139) consideră că problema acestei erori nu rezidă în concentrarea pe consecințele benefice funcționale, ci în faptul că „legătura funcționalistă nu oferă mai mult decât o iluzie a explicației și distrage atenția de la provocarea genuină de a identifica realele procese sau mecanisme ce stabilesc legătura critică dintre consecințele benefice și cauzele efective pentru modul în care se comportă regulile și instituțiile”.

²³ Pare să fie diferență între a) determinarea funcției (lor) de moralitate și b) certitudinea că un set particular de norme sau practici sunt, de fapt, acelea pe care trebuie să le urmărim. A se consulta Bruno Verbeek și Christopher Morris, „Game theory and Ethics”, în Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2010 Edition).

tip) doar prin tipul de consecințe pe care le-ar genera face aproape imposibil de justificat ceea ce vrei / urmează să justifiți.

Instituțiile trebuie concepute sau gândite nu numai prin intermediul unor roluri descoperite empiric sau contingent (ce fac instituțiile și ce sunt instituțiile prin intermediul a ceea ce fac de regulă), ci și prin intermediul unor atribute normative (necesare), *i.e.* impuse logic de anumite presupoziii și principii fundamentale conținute în ideea de ordine socială dezirabilă și prin intermediul cărora stabilim nu numai ce trebuie să fie instituțiile, ci și ce ar trebui să presupună ele, pentru a ști unde încadrăm instituțiile din punctul de vedere al funcționalității lor, concrete.

De altfel, credem că abordarea instituțiilor prin prisma costurilor de tranzacție, deși în mod declarativ empirică²⁴, este totodată și normativă, chiar dacă definirea lor ca economisitoare a costurilor de tranzacție este derivată empiric. Instituțiile, de regulă, economisesc costuri de tranzacție și aceasta poate fi considerată o informație valabilă despre ele (aproape o primă certitudine despre ele sau un fapt epistemic), despre modul în care se comportă instituțiile în general, prin urmare, așa trebuie gândite instituțiile. Dar dacă nu le economisesc, ele nu mai sunt instituții sau nu mai sunt considerate instituții funcționale? Cred că răspunsul corect și, de altfel, agreat de North și de alți instituționaliști, este că nu mai pot fi considerate funcționale (ideea de „path dependency” sau *dependență de cale* arată devianța de la ceea ce trebuie să facă), nu că nu ar mai fi instituții. Prin urmare, condiția de economisire a costurilor de tranzacție reprezintă mai degrabă o condiție necesară în sens logic (conceptual) decât în sens empiric (factual), chiar dacă definirea instituțiilor prin intermediul funcționalității lor este derivată empiric. Pentru a da seama de funcționalitate din punct de vedere empiric trebuie să respecte definiția, adică să economisească costuri de tranzacție. Altfel, fie definiția este una incompletă, fie *mutatis mutandis* funcționalitatea la care ne așteptăm din partea instituțiilor înseamnă mai mult decât ceea ce se presupune că se obține prin reducerea costurilor de tranzacție, adică reducerea incertitudinii.

Instituțiile, având în vedere observațiile de mai sus, trebuie să reprezintă (și) altceva și trebuie văzut ce reprezintă independent de rolul concret pe care îl pot avea într-un context sau altul. Confruntarea în investigarea conceptului nu este pe teren sau în lumea consecințelor (teoretice sau practice), ci în lumea ideilor politice și morale: dacă individul este și liber nu numai determinat, dacă este nu doar failibil, ci și conștient de limitele lui cognitive, dacă interesele lui nu sunt doar economice ci și politice, dacă valorile lui nu sunt doar incomensurabile ci și într-o conexiune plurală, atunci și lumea lui instituțională va fi trebui să fie una pe măsura tuturor acestor considerații sau exigențe.

Asta nu implică decât că este posibil, și această excepție contează într-un spațiu considerat democratic, să fie instituții apreciate social care cresc costurile de tranzacție și că, uneori, funcționalitatea nu constă doar în obținerea stabilității sau diminuarea incertitudinii. În plus, că nu poate fi avută o discuție serioasă pe tema

---

²⁴ Scopul, spune North (*Institutions...*, p. vi), este mai degrabă pozitiv decât normativ, cu alte cuvinte miza este de a explica și a face predicții, plecând de la întrebări precum: cum evoluează instituțiile ca urmare a alegerilor, stimulentele și strategiilor indivizilor și cum afectează instituțiile performanța sistemelor economice și politice?

definirii instituțiilor sau pe cea a funcționării optime a lor fără a avea în vedere indivizii și interacțiunile dintre ei (jocul interindividual).

Mai mult, conceptul de instituție rămâne unul strâns legat de cel de regulă sau sistem de reguli. Prin urmare, cheia în care instituțiile vor fi înțelese ca sisteme de reguli nu reprezintă doar modul în care apar ele ca reguli, ci mai ales justificarea sau temeiul din spatele acestuia: regulile apar ca urmare a unor decizii individuale (mai mult sau mai puțin conștientizate explicit) în legătură cu gestionarea relațiilor dintre indivizi. Regulile sunt mai degrabă *modalități de decizie colectivă asupra reglementărilor interacțiunilor*²⁵ între indivizi. De aici putem infera că, independent de cum sunt instituțiile în concret, evoluția lor va fi dependentă de justificarea (legitimitatea) pe care o atribuie sau o solicită indivizii cu privire la funcționalitatea lor.

Perspectiva libertății asupra dezvoltării

Cadrul obișnuit pe care îl presupun discuțiile despre dezvoltare este cel al politicilor publice, adică al modului în care se produce „interacțiunea dintre sistemele politice și cele sociale”. Însă, dată fiind „diversitatea celor mai multe țări aflate în curs de dezvoltare”²⁶ cum ar putea politicile de dezvoltare să fie împărțite în așa fel încât să genereze rezultate uniforme și dezirabile?²⁷ Sau, cu alte cuvinte, care ar trebui să fie rolul instituțiilor politice (ale statului) sau ce ar trebui să conțină în genere politicile publice?²⁸ Întrebarea este „cum pot guvernele să satisfacă nevoi

²⁵ Acțiunile pe care le întreprind indivizii liberi „speculează accidentalul, posibilul”, prin urmare, „ordinea nu este intrinsecă” (Mihail-Radu Solcan, *Freedom, Minds and Institutions*, Editura Universității din București, 2003, p. 59) acestor alegeri și acțiuni individuale. Numai „alegerile împărțite”, în mod voluntar sau nu, creează condițiile de posibilitate pentru a vorbi de o ordine în interacțiune a acțiunilor speculative ale indivizilor. Însă, pentru ca ordinea să fie considerată dezirabilă, atunci alegerile împărțite trebuie să fie împărțite voluntar. Condiția voluntariatului este una formală sau logică, nu factuală, cu alte cuvinte, instituțiile sau ordinea *de facto* vor fi considerate legitime sau consistente cu ideea de ordine dezirabilă, funcție de acest criteriu normativ. Testarea dezirabilității ordinii prin intermediul acestui criteriu normativ nu vizează obținerea unui număr crescut al celor care își dau acordul explicit, ci identificarea distanței dintre ceea ce își doresc indivizii (ceea ce ar constitui pentru ei un acord favorabil, dar nu este *de facto*) și ceea ce pot ei obține în concret (ceea ce poate fi considerat un acord favorabil în situația lor particulară). Practic, deși paradoxal, cu cât scade posibilitatea de a fi în dezacord (atât la nivelul individului cât și la nivelul oportunităților de care dispune), cu atât crește riscul indezirabilității ordinii sociale.

²⁶ Cadrul de discurs al conceptului de dezvoltare este de regulă cel al LDC (*Least Developed Countries*) sau cel al țărilor mai puțin dezvoltate, în acest sens fiind legat cu cel de creștere economică și a calității vieții, privind chestiuni legate de sărăcie, de șomaj, produs intern brut, venit pe cap de locuitor etc.

²⁷ Aruna Nayyar Michie, „Social diversity and development policy: the use of constraints and incentives”, *Public Administration and Public Policy*, Vol. I, *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, p. 1.

²⁸ În acest sens, Aruna Nayyar Michie (*ibidem*), analizând fenomenul dezvoltării consideră următoarele: „(...) comportamentul, deciziile și rezultatele oricărui sistem politic sunt mediate de

locale specifice și să genereze schimbările dorite în diverse situații fără să recurgă la metode autoritariste, mai ales dacă dezideratul dezvoltării provoacă și solicită schimbări la nivelul normelor existente?”²⁹.

Presupunând că anumite instituții contează³⁰, cel puțin cele adecvate, cât contează, cum pot fi ele selectate, cine sau ce realizează selecția, ce înseamnă instituții adecvate³¹, sunt întrebări care deși vizează analiza unor condiții de posibilitate privind eficientizarea sau îmbunătățirea unui cadru instituțional deficitar economic și politic, reprezintă o zonă de investigație mai degrabă incertă epistemic³². Ele reflectă în principal nu dificultatea de a alege strategii de redresare instituțională, ci de a aduce temeiuri și justificări în favoarea lor. Trebuie analizate și repuse în centrul reflecțiilor filosofice, nu numai în cele ale preocupărilor politice și sociale, condițiile în care, în măsura în care există argumente pentru asta, pot fi legitimate planificarea și designing-ul instituțional sau diverse forme de „inginerie socială”³³.

O perspectivă adecvată asupra schimbării instituționale în vederea dezvoltării, este cea care pleacă de la libertatea indivizilor. Spre exemplu, Sen³⁴ vede dezvoltarea ca pe un proces de expandare a libertăților fundamentale, asigurarea libertății umane fiind criteriul normativ al oricărei politici publice de dezvoltare. Astfel creșterea economică, evoluția tehnologică și schimbările politice trebuie judecate funcție de contribuția lor la creșterea libertății umane. Libertatea umană, la rândul ei, nu poate fi evaluată decât prin intermediul libertăților pe care le are individul la îndemână, efectiv. Libertățile la care face referire Sen³⁵ includ asigurarea unor capacități elementare:

---

structurile sociale și de norme. Deciziile publice și instituțiile politice afectează și modifică structurile sociale, comportamentale și normele de-a lungul timpului. Dificil pentru multe din LDC este cum să construiască și să implementeze politici care să asigure rezultate dezirabile și uniforme în ceea ce de obicei social sunt sisteme diferite, unde granițele politice și sociale nu coincid și unde nevoile și scopurile grupurilor sociale nu sunt în consonanță cu cele naționale”.

²⁹ *Ibidem*, p. 2.

³⁰ Hodgson („Institutional Economics into the Twenty-First Century”, în *Studi e Note di Economia*, Anno XIV, nr. 1, 2009, pp. 3-26) consideră instituțiile nu doar o alternativă la mentalități și interese, ci chiar soluții la probleme de mentalități și interese.

³¹ Pejovich („After socialism: where hope for individual liberty lies?”, ICER Working Papers, 2000, p. 11) enumeră drept instituții adecvate: instituția drepturilor individuale, a drepturilor de proprietate, a libertății contractelor, a schimbului economic, a autonomiei și responsabilității proprii. Gwartney, Stroup și Lee (*Liberalismul economic. O introducere*, Humanitas, București, 2008) consideră că instituțiile adecvate sunt sistemul de drept, piața concurențială, stabilitatea monetară, piața de capital etc.

³² A presupune și susține că viața occidentală ca viață dusă în parametrii unei economii de piață și a unei democrații concrete este arhetipul vieții bune, atât în dimensiunea ei privată cât și a celei publice, înseamnă să impui, neîntemeiat și nejustificat ca obiectiv obligatoriu de urmat, un același mod de viață tuturor oamenilor care fac sau ar urma să facă parte din aceste sisteme reformate instituțional.

³³ A se vedea Karl R. Popper, „Ingineria socială graduală” (1944), în David Miller (ed.), *Filosofie socială și filosofia științei*, Editura Trei, București, 2000, pp. 321-336.

³⁴ Amartya Sen, *Dezvoltarea ca libertate*, Editura Economică, București, 2004, p. 56.

³⁵ *Ibidem*, pp. 57-61.

– Libertatea socială: oportunitățile sociale sau capacitatea de a evita sau de a te elibera de privațiuni ca foamea, subnutriția, sărăcia, boala și mortalitatea prematură, dar și față de analfabetism, lipsă de educație, perspective sau ideal.

– Libertatea politică ca oportunități sau capacități pe care le are omul efectiv în a determina cine trebuie să guverneze și pe ce principii, de a alege și critica autoritățile, de a se bucura de libertatea de exprimare politică și de o presă necenzurată, de a alege între partide politice diferite ș.a.m.d. Acestea includ posibilitatea de a dialoga pe teme politice și de a fi în dezacord, dreptul de vot și de a selecta participativ reprezentanții puterii legislative și a celei executive.

– Libertatea economică reflectată în oportunitățile de care se bucură indivizii de a utiliza resursele economice în scopul consumului, producției sau schimbului. Acestea depind de resursele deținute, de cadrul de schimb sau de condițiile schimbului, prețurile relative și funcționarea piețelor. Aici sunt importante atât considerațiile distribuționale cât și cele cumulative.

– Garanția transparenței sau capacitatea de a te elibera de prejudecățile sociale, discriminare și intoleranță: capacitatea individului de a se elibera de etichete sociale, libertatea de a trata unii cu alții în baza garantării dezvoltărilor și clarității, dreptul la dezvoltare (ar avea un rol deosebit în prevenirea corupției, iresponsabilității financiare și a afacerilor la negru).

– Siguranța protecționistă: capacitatea individului de a o putea lua de la capăt: este necesară, spune Sen, pentru a furniza o rețea de asistență socială pentru a împiedica populația afectată să trăiască într-o sărăcie cruntă și pentru prevenirea în unele cazuri a înfometării și morții (acestea ar include acorduri instituționale fixe, cum ar fi beneficiile pentru șomaj și venituri suplimentare pentru săraci, sau politici de urgență privind angajările publice, în scopul generării de venituri pentru nevoiași).

Dileme și dificultăți privind schimbarea instituțională în acord cu dezvoltarea. Este dezvoltarea ceva dezirabil?

Însă, deși gândit în acest orizont al libertății, nu se poate spune că principiul apărării libertății este fundamentul operațional al dezvoltării. Astfel că, trebuie luate în considerare o serie de implicații inerente oricărei perspective asupra dezvoltării³⁶, cum ar fi:

– Indiferent de cât de argumentată va fi o perspectivă în raport cu alta, vor fi diferențe fundamentale de opinie cu privire la scopurile dezvoltării, incluzându-le aici chiar și pe cele legate de libertate, care nu constituie întotdeauna un scop ultim: nicio perspectivă nu este obiectivă și indiscutabilă.

– Dezvoltarea este un concept normativ care implică valori și alegeri fundamentale. În practică, este întâlnit un set similar de obiective de dezvoltare care

---

³⁶ A se vedea D. Seers (*op. cit.*); Michael P. Cowen și Robert W. Shenton (*Doctrines of Development*, Routledge, London, 1996); Nadarajah Shanmugaratnam (*Development theory in historical perspectives & an overview of development studies*, 2011); Adam Szirmai (*The Dynamics of Socio-Economic Development. An Introduction*, Cambridge University Press, 2005) etc.

include fie reducerea sărăciei, fie creșterea bunăstării economice, fie îmbunătățirea stării de sănătate și educație, expansiunea libertății sociale și politice: orice proiect de dezvoltare are „costuri de oportunitate” sau presupune sacrificarea unor opțiuni valorice.

– Creșterea economică rămâne un element constitutiv al dezvoltării, dar nu reprezintă un scop în sine: dificultatea de a propune un program de dezvoltare care să nu presupună efecte imediate în planul creșterii economice³⁷.

– Presupune planuri de dezvoltare și niveluri de dezvoltare (nu un singur plan și un singur standard): deși nici perspectiva modernizării, nici cea centrată pe libertate nu consideră că toate societățile trebuie să se dezvolte la fel sau că trebuie să convergă către un standard comun, nu poate fi evitat riscul uniformizării culturale.

Fără îndoială, că în cadrul programelor de dezvoltare, instituțiile contează³⁸ și, în plus, contează destul de mult. Însă deși se poate susține că „instituțiile afectează performanțele economice și politice de-a lungul timpului” și că „diferențele la nivelul acestor performanțe depind de evoluția instituțiilor”³⁹, cunoașterea acestui fapt nu elimină nici apariția erorilor în propunerea modelelor de performanță instituțională și nici a dificultăților operaționale sau tehnice de aplicare în practică a acestora. Prin urmare, nu mai puțin certă poate fi și ideea că alegerea unor politici publice în vederea obținerii unor rezultate presupuse a fi de atins doar în virtutea a ceea ce preconizează acestea (a consecințelor benefice estimate) se poate dovedi nu doar ineficace, cât mai

---

³⁷ De regulă, o guvernare bună se judecă prin intermediul bunăstării economice. A se vedea Mancur Olson, *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*, Basic Books, New York, 2000.

³⁸ Przeworsky („Institutions Matter?”, în *Government and Opposition*, Blackwell Publishing, Oxford / Malden, 2004, pp. 527-540) consideră că instituțiile, ca atare, nu contează, ele neavând în mod autonom niciun rol de jucat. Însă a avea un rol (funcție) și a executa rolul respectiv (a exercita funcția) sunt două lucruri distincte. Astfel, după Przeworsky, teoriile noului instituționalism utilizează două presupoziii contradictorii: 1) instituțiile contează, *i.e.* instituțiile influențează norme, credințe și acțiuni, de aceea, determină (generează) rezultate; și 2) instituțiile sunt endogene, *i.e.* forma și funcționalitatea lor depind de condițiile sub care apar și persistă în timp; din punctul meu de vedere cele două afirmații, deși diferite, nu sunt inconsistente (contradictorii). Prima afirmație vizează aspectul formal al instituțiilor, *i.e.* modul în care sunt definite și înțelese instituțiile din punct de vedere funcțional (ce sunt și de ce trebuie să conteze instituțiile), iar cea de a doua privește aspectul operațional sau material, altfel spus, cum funcționează instituțiile practic (care sunt acele elemente care fac instituțiile să își exercite sau să își manifeste funcțiile, *i.e.* care sunt acele condiții de posibilitate practică ca acele instituții să-și realizeze funcția sau rolul). Dacă cele două afirmații nu ar fi diferite, atunci ar trebui să existe o legătură intrinsecă (necesară), indiferent dacă o recunoaștem sau nu, între ceea ce reprezintă o instituție și (prin) rolul ei (*e.g.* instituția egalității politice) și ceea ce presupune că asigură respectarea ei (condițiile de realizare a egalității politice, *e.g.* un cadru democratic, recunoașterea instituției de către indivizi, indivizi care utilizează această instituție etc.), ceea ce nu numai că ar fi o eroare de judecată, dar este pur și simplu fals. Instituția (regula) determină rezultate în sens prescriptiv (este asumată prezumpția libertății celor care utilizează instituția, depinde de voință și de circumstanță, de condițiile empirice), nu în sens cauzal sau nomic (adică, independentă de voință, fie contingentă, fie necesară).

³⁹ *Institutions...*, p. 3.

ales periculoasă. De altfel, nu de puține ori strategiile de redresare instituțională în acord cu rezultate anticipabile nu numai că au ratat cu succes obținerea lor, dar au reușit să pună în pericol însăși încrederea oamenilor în virtuțile instituțiilor⁴⁰.

Prin urmare, orice proiect de reformare a instituțiilor în acord cu miza anunțată trebuie să țină cont mai degrabă de dificultățile pe care le-ar presupune, care de cele mai multe ori sunt tot de natură instituțională, decât de rezultatele benefice pe care le-ar genera. Chestiunea dezvoltării, prin urmare, nu este una lipsită de echivoc sau de dificultăți, nici teoretic, nici practic. În plus, devine discutabilă ideea că dezirabilitatea dezvoltării este ceva de la sine înțeles. Ea trebuie circumscrisă pericolelor potențiale și reale pe care le presupune sau antrenează. Shanmugaratnam⁴¹, analizând consecințele acestor programe de dezvoltare, consideră că cel mai des invocate sunt următoarele:

– Răspândirea unei culturi de masă de tip materialist, care va conduce la o superficialitate culturală, pierdere a simțului comun și a spiritualității precum și la o creștere a exploatarea oamenilor prin răspândirea relațiilor de piață. Vor fi distruse acele legături cu mediul natural, specifice societăților tradiționale precum și echilibrul dintre nevoi, dorințe și posibilitățile concrete de a le satisface. Distrugerea echilibrului natural care are drept finalitate apariția unor catastrofe ecologice.

– Utilizarea dezvoltării, civilizației ca pretexte pentru a pătrunde și domina țări mai puțin dezvoltate. Spre exemplu, Diamond⁴² atacă ideea de dezvoltare argumentând că atât în trecut cât și în prezent procesele de civilizare au fost însoțite întotdeauna de cuceriri, violență, coecție și oprimare.

– Dezvoltarea reprezintă un mijloc de a divide și învrăjbi umanitatea împotriva ei înșeși în forme generice ale unor specii de viață dezvoltate și ale unora subdezvoltate. Dezvoltarea este în acest sens noul cod rasist sau codul rasist cultural care emerge odată cu decolonizarea. A se vedea Duffield⁴³ care propune o teorie a antidezvoltării.

– Dezvoltarea reprezintă nevoia de a coabita armonios și echitabil. De aceea Escobar⁴⁴, Rist⁴⁵ propun o teorie a post-dezvoltării: abandonul dezvoltării și respinge-

⁴⁰ Spre exemplu, Pejovich (*op. cit.*) consideră că economia neoclasică folosită ca bază teoretică în strategiile de schimbare instituțională a țărilor foste comuniste în acord cu cerințele democrației și ale pieței libere a generat o serie de consecințe neintenționate atât politice cât și economice care au culminat cu o creștere a puterii partidelor prosocialiste și cu o scădere treptată a încrederii în democrație și privilegiile pieței libere. Colombato („On the concept of transition”, ICER Working Paper, 2000) consideră că, restructurarea instituțională este mai degrabă o chestiune culturală, decât una tehnică. Această neîncredere, cel puțin în România postcomunistă, se manifestă și acum după 25 de ani de la revoluția din 1989.

⁴¹ *Op. cit.*

⁴² *In Search of the Primitive: A Critique of Civilization*, Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1974.

⁴³ *Development, Security and Unending War: Governing the world of peoples*, Polity Press, 2007, pp.ix.

⁴⁴ *Encountering Development: the Making and Unmaking the Third War*, Princeton University Press, 1995.

⁴⁵ *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*, 3rd edition, Zed Press, London / New York, 2008.

rea a ceea ce se consideră necesar sau produse universale. Speranța după ei stă în noile mișcări sociale.

În loc de concluzii

Prin urmare, revenind, nu schimbările propriu-zise sunt problema chiar dacă unele regretabile sau în contradicție cu ceea ce am fi dorit sau ne-am fi așteptat, ci ceea ce se consideră că le explică, le consideră inevitabile, le justifică sau le face legitime. Întrebările de felul: Care sunt fundamentele și principiile, care sunt presupuzițiile adoptate într-un caz sau altul concret de redresare socială și politică, care sunt consecințele sau dilemele implicate de acestea, care sunt teoriile care le documentează și mai ales cât de mult pot da seama acestea de realitatea lumii concrete, sunt în această ordine nu doar oportune și legitime, ci cerințe raționale ale rezolvării unor urgențe practice.

Dificultățile pe care le generează reducerea dezvoltării la chestiuni economice sau de creștere economică anticipează nu doar apariția unor derapaje neintenționate ci a unora indezirabile, făcând necredibile programe de dezvoltare necesare. În plus, anumite presupuziții discutabile pe care le implică acestea (de exemplu, ideea că șansele libertății depind de șansele bunăstării; sau că creșterea economică este o valoare dominantă) precum și o serie de implicații dureroase (legitimitatea intervenționismului cu riscul distrugerii unor culturi dar mai ales al sacrificării unor indivizi și a unor moduri de viață), creează premise pentru noi discuții și analize ale programelor de dezvoltare în relație cu alte idei politice importante pentru oameni (libertate și demnitate) și, mai puțin, funcție de consecințele benefice estimate de o teorie sau alta, valabile empiric. Politicile sănătoase trebuie să presupună analize sistematice și conjugate în care elementele empirice și cele normative să se presupună și să se catalizeze reciproc⁴⁶.

Bibliografie:

- Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Columbia University Press, 1993.
- Ronald Coase „The Nature of the Firm”, *Economica*, New Series, Vol.4, No.16, 386-405, 1937.
- Enrico Colombato, „On the concept of transition”, ICER Working Paper, 2000.
- Michael P. Cowen și Robert W. Shenton, *Doctrines of Development*, Routledge, London, 1996.
- Ralf Dahrendorf, *După 1989. Morală, revoluție și societate civilă*, Humanitas, București, 2001.

---

⁴⁶ De aceea „elitele politice de astăzi au nevoie de o știință capabilă (în ambele sensuri) în a le raționaliza dominația, dar și de a întări mecanismele ce le susțin și le legitimează. Este de la sine înțeles că limitele acestei științe sunt stabilite prin chiar funcțiile sale practice: nici inginerii sociali, nici managerii economici nu pot face mai mult.” (Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Columbia University Press, 1993, p. 13).

- Stanley Diamond, *In Search of the Primitive: A Critique of Civilization*, Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1974.
- Mark Duffield, *Development, Security and Unending War: Governing the world of peoples*, Polity Press, 2007.
- Arturo Escobar, *Encountering Development: The Making and Unmaking the Third War*, Princeton University Press, 1995.
- Anthony Giddens, *The Politics of Climate Change*, Polity, Cambridge, 2009.
- Robert E. Goodin, *Political Theory and Public Policy*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- James D. Gwartney, Richard L. Stroup și Dwight R. Lee, *Liberalismul economic. O introducere*, Humanitas, București, 2008.
- Geoffrey M. Hodgson, „What are institutions?”, în *Journal of Economic Issues*, Vol. XL, No. 1, Martie 2006, pp. 1-25.
- Geoffrey M. Hodgson, „Institutional Economics into the Twenty-First Century”, în *Studi e Note di Economia*, Anno XIV, n. 1, 2009, pp. 3-26.
- John Locke, *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, Nemira, București, 1999.
- Aruna Nayyar Michie, „Social diversity and development policy: the use of constraints and incentives”, *Public Administration and Public Policy*, Vol. I, *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, <http://www.eolss.net/ebooklib>.
- Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, N.Y., 1990.
- Douglass C. North, „Institutions”, în *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, Nr. 1, 1991, pp. 97-112.
- Mancur Olson, *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*, Basic Books, New York, 2000.
- Svetozar Pejovich, „After socialism: where hope for individual liberty lies?”, ICER Working Papers, 2000.
- Ingmar Person și Julian Săvulescu, *Unfit for the Future. The Need of Moral Enhancement*, Oxford University Press, 2012.
- Karl R. Popper, „Ingineria socială graduală” (1944), în David Miller (ed.), *Filosofie socială și filosofia științei*, Editura Trei, București, 2000, pp. 321-336.
- Adam Przeworski, „Institutions Matter?”, în *Government and Opposition*, Blackwell Publishing, Oxford / Malden, 2004, pp. 527-540.
- Gilbert Rist, *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*, 3rd edition, Zed Press, London / New York, 2008.
- Dudley Seers, *The Meaning of Development*, IDS Communication 44, 1969, <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/themeaningofdevelopment.pdf>.
- Amartya Sen, *Dezvoltarea ca libertate*, Editura Economică, București, 2004.
- Nadarajah Shanmugaratnam, *Development theory in historical perspectives & an overview of development studies*, 2011, http://www.umb.no/statisk/noragric/staff_cv/shanmugaratnam_development_theory_2011.pdf.
- Adam Szirmai, *The Dynamics of Socio-Economic Development: An Introduction*, Cambridge University Press, 2005.

- Mihail-Radu Solcan, „Vechiul și noul instituționalism. O analiză comparativă”, în Adrian Paul Iliescu (ed.), *Mentalități și Instituții. Carențe de mentalitate și înapoiere instituțională în România modernă*, Editura Ars Docendi, București, 2002, pp. 339-359.
- Mihail-Radu Solcan, *Freedom, Minds and Institutions*, Editura Universității din București, 2003.
- Viktor Vanberg și James Buchanan, „Rational Choice and Moral Order”, în J.H. Nichols și C. Wright (ed.), *From Political Economy to Economics – and Back?*, ICS Press, 1988.
- Thorstein Veblen, „Limitele teoriei utilității marginale” (1909), în Daniel Hausman (ed.) *Filosofia științei economice*, 1993, Humanitas, București.
- John Wallis și Douglass C. North, „Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970”, în S.L. Engerman și R.E. Gallman (eds.), *Long-Term Factors in American Economic Growth*, University of Chicago Press, Chicago, 1986.
- Bruno Verbeek și Christopher Morris, „Game Theory and Ethics”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2010 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/game-ethics/>>.
- Jonathan Wolf, *An Introduction to Political Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1996.